

MAKTAB O‘QUVCHILARIDA MATN BILAN ISHLASH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.9.09.026>

Muxtarova Shaxnoza Mashrabovna

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘quvchilarning kreativ fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga oid ta‘limiy topshiriqlar borasida so‘z yuritiladi. Xususan, o‘quvchilar bilimni mustaqil fikrlashga undovchi matnlar asosida atroflicha tatbiq qilingan.

Kalit so‘zlar: PISA, xalqaro tadqiqot, og‘zaki nutq, yozma nutq, o‘qish savodxonligi, matn.

THE ROLE OF WRITING WORK IN IMPROVING STUDENT LITERACY

Muxtarova Shaxnoza Mashrabovna

Chirchik State Pedagogical Univesitete of Tashkent region

Abstract: This article talks about educational tasks related to the formation of students’ creative thinking skills. In particular, the students’ knowledge was comprehensively implemented on the basis of texts encouraging independent thinking.

Keywords: PISA, international research, speaking, writing, reading literacy, text.

Globalashuv sharoitida shiddat bilan rivojlanib borayotgan davr davlat va jamiyat oldiga dolzarbligi va qamrovi kun sayin ortib borayotgan zamonaviy talablarni qo‘ymoqda. Olamshumul strategik maqsadlarga erishish, yangi marralarni zabt etish, rivojlangan davlatlar qatoridan o‘rin olish uchun mamlakatda bilimli, tajribali va zamonaviy fikrlaydigan yuksak salohiyatli kadrlar, mutaxassislarning o‘rni beqiyos. Bunday raqobatbardosh kadrlarga bo‘lgan ehtiyojni qondirish zamirida inson kapitali, sodda qilib aytganda, inson, uning salohiyatini kashf etish hamda uni buyuk maqsadlarga erishishga safarbar qilish kabi ulug‘vor vazifalar turadi.

1961-yilda ish boshlagan Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (Organisation for Economic Cooperation and Development – OECD) o‘tgan davr mobaynida moliyaviy sohada yuzaga kelgan turli muammolarning yechimini topish ustida izlanishlar olib bormoqda. Ayniqsa, yangi asr ostonasida ushbu tashkilot negizida dunyo ta‘limining asosiy bo‘g‘ini bo‘lgan umumiy o‘rta ta‘limni rivojlantirish maqsadida PISA (The Programme for International Student Assessment) – O‘quvchilar savodxonligini baholash

bo'yicha xalqaro dastur ishlab chiqildi. Iqtisodiy tashkilotning ta'lim sohasiga murojaat etishining boisi, har qanday soha uchun kadrlar maktablarda, oddiy sinfxonalarda ulg'ayishidir. Shu ma'noda OECDdek ulkan tuzilma ham davlatlarning ta'lim tizimiga qancha mablag' sarflayotgani va ular nechog'li samara berayotgani reytingini tuzishga majbur bo'ldi. Keyinchalik bu tadqiqotga boshqa davlatlarning ham qiziqishi ortib, unda qatnasha boshladi[1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli Farmoniga muvofiq umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, o'quv-tarbiya jarayoniga ta'limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish maqsadida, O'zbekiston Respublikasining 2030-yilga kelib PISA xalqaro dasturi reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish hamda xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo'naltirilgan ta'lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan[2]. Konsepsiya doirasida, o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash, tahlil qilish malakalari va kompetensiyalarining rivojlanishiga alohida urg'u berishni hisobga olgan holda, zamonaviy innovatsion iqtisodiyot talablariga javob beradigan umumta'lim dasturlari va yangi davlat ta'lim standartlarini joriy etish, o'quvchilarning bilim darajasini baholashda ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro PISA, TIMSS, PIRLS va boshqa dasturlarda doimiy ishtirok etish nazarda tutilgan. Shuningdek, xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish, xalqaro aloqalarni o'rnatish, o'quvchi-yoshlarning ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatini, eng avvalo, yosh avlodning ijodiy g'oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo'llab-quvvatlash hamda rag'batlantirish maqsadida hukumat qaroriga muvofiq:

O'quvchilarning savodxonligini baholash bo'yicha xalqaro dastur (The Programme for International Student Assessment – PISA);

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining matnni o'qib tushunish darajasini baholash xalqaro dasturi (Progress in International Reading and Literacy Study – PIRLS);

O'quvchilarning matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan o'zlashtirish darajasini baholash dasturi (Trends in International Mathematics and Science Study TIMSS);

Rahbar va pedagog kadrlarning umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'qitish va ta'lim olish muhitini hamda o'qituvchilarning ish sharoitlarini o'rganish bo'yicha xalqaro baholash dasturlarini (The Teaching and Learning International Survey – TALIS) tashkil etishga kirishildi[3].

Ushbu maqsad yo'lida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi huzurida Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi tashkil etildi[4].

Shu bilan birga, Milliy markazga hukumat qarori asosida, xalqaro tadqiqotlarning baholash dasturlari yo'nalishlaridagi savollar milliy bazasini shakllantirish, xalqaro tadqiqotlar haqida qo'shimcha metodik qo'llanma va adabiyotlar yaratish, iqtidorli pedagog kadrlarni xalqaro baholash dasturlari bo'yicha ilmiy tadqiqotlarga jalb qilish vazifalari yuklatildi.

PISA – o'quvchilarning o'qish (matnni tushunish), matematika va tabiiy fanlardan savodxonlik darajalarini baholashga qaratilgan xalqaro baholash dasturi bo'lib, o'quvchilarning maktab davrida orttirgan bilim va ko'nikmalarini real hayotiy vaziyatlarda qay darajada qo'llay olishlarini aniqlashga mo'ljallangandir[5]. Shuningdek, PISA dasturi o'quvchilarning ta'lim olishga bo'lgan munosabati va motivatsiyasi haqida qimmatli ma'lumotlarni to'plash bilan birga, ularda muammoni hal qila olish kabi ko'nikmalarni ham baholaydi. Masalan, global ahamiyatga ega bo'lgan masalalarni hal etishda o'quvchi-yoshlarning fikr-mulohazalari va ular bergan taklif va yechimlarni baholaydi.

Dunyo mamlakatlarida PISA dasturining natijalari asosida o'quv dasturlarida mavjud bo'lgan talablar doirasida o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarni amaliyotda qo'llash, fikrlash va muloqot qilish qobiliyatlariga baho beriladi[6].

PISAning asosiy vazifasi – mamlakatlarni ta'lim sohasidagi davlat siyosatiga oid ma'lumotlar bilan ta'minlash va qarorlar qabul qilishda ularni qo'llab-quvvatlashdan iboratdir.

PISA–o'quvchilarning asosiy mavzularda bilim va ko'nikmalarini qo'llay olish qobiliyati, muammolarni tahlil qilish, sharhlash va samarali hal qilish, fikrlash va muloqot qilish imkoniyatlarini o'rganadi. Bunda savollarning murakkablik darajasidan kelib chiqqan holda, o'quvchilar tomonida berilgan javoblarning to'liqligiga qarab, "javob to'liq qabul qilinadi", "javob qisman qabul qilinadi", "javob qabul qilinmaydi" mezonlari bo'yicha baholanadi. PISA baholash dasturi orqali quyidagi muammolar tadqiq etiladi:

- yoshlarimiz kelajak hayotlarida duch kelishi mumkin bo'lgan to'siqlarni yengib o'tishga qanchalik tayyorligi;

- o'quvchilarning yuzaga kelgan muammo sabablari va yechimlarni tahlil qilish, izlash, aniqlash va o'z g'oyalarini taqdim eta olish qobiliyatiga egaligi;

- o'quvchilarning olgan bilim, ko'nikmalarini real hayotiy vaziyatda qo'llay olish qobiliyatiga egaligi[7]. Ona tili va adabiyot darslarida o'quvchilarning o'qish savodxonligi asosiy o'rinni egallaydi. O'qish savodxonligi - shaxs o'zining bilim va salohiyatni rivojlantirish, jamiyatda o'z o'rnini topish yo'lida matnlarni tushunish, ulardan foydalanish, ular ustida mulohaza yuritish hamda ularga munosabat bildirish qobiliyati demakdir. PISA'dagi dalillar va boshqa amaliy tadqiqotlardan foydalangan holda ushbu soha ta'rifiga ba'zi muhim o'zgartirishlar kiritildi va puxta ishlab chiqildi. O'qish va o'qish savodxonligi bir-biridan farq qiluvchi tushuncha ekanligi anglashimiz kerak.

Xalqaro baholash o'z ichiga matn tarkibidan alohida olingan so'zning ma'nosini tushuntirishdan tortib, matnning fonetik, leksik, grammatik qurilishini anglash hamda matndan olingan tushunchaning o'zini hayotiy voqea-hodisalar bilan bog'lay olish kabi qator aqliy faoliyat va til kompetensiyalarini qamrab oladi. O'qish savodxonligi orqali o'quvchi tushunish, foydalanish, mulohaza yuritish hamda munosabat bildirish kabi ko'nikmalarga ega bo'ladi. O'qish savodxonligi zaruriyatining asoslari quyidagilardan iborat:

- matn orqali o'quvchining tinglab tushunish, gapirish, o'qish, yozish ko'nikmalari shakllanadi;

- o'quvchi matn tuzish texnikasini o'rganadi; o'quvchi matn lug'ati bilan ishlash jarayonida qanday so'zlardan foydalanish kerakligi, shu o'rinda aynan qanday so'z qo'llansa, o'rinli bo'lishini tushunadi;

- o'quvchi matndan savol berishni o'rganadi, aytilmoqchi bo'lgan asosiy fikrni anglab, uni qisqa va mazmunli jumlada aks ettirish ko'nikmasini shakllantiradi;

- lug'at bilan ishlash jarayonida o'quvchi o'zi uchun yangi bo'lgan so'zlar izohini o'rganadi, uning lug'at boyligi oshadi[8].

5-sinf ona tili darsligida berilgan "Orzuga erishish yo'li" mavzusidagi matni o'quvchilarni mantiqiy kreativ fikrlashga undovchi matn hisoblanadi. Dastlab matn o'qituvchi tomonidan o'qib beriladi yoki audio yozuv varianti tomonidan eshittiriladi, o'quvchilar matnni kuzatib boradilar. Bu orqali o'quvchilarning tinglab tushunish ko'nikmalari shakllantiriladi.

Orzuga erishish yo'li

Otasining ishi sababli Anvarning o'qishi doim uzilib qolar edi. O'rta maktabdaligida katta bo'lganida kim bo'lmoqchi va nima qilmoqchiligi haqida o'qituvchisi insho yozib kelishini aytdi. Anvar kechasi bilan uxlamasdan o'ylab chiqib, kelajakda ot fermasi bo'lishini orzu qilgani haqida yetti betli insho yozdi. Hatto, orzusidagi 200 gektarlik fermasining chizmasini ham chizdi. Binolar, og'ilxonalar va otlar uchun yugurish joylarining qayerda bo'lishini ham ko'rsatdi. Bunga qo'shib bu fermaga mos 1000 m²li uyning

chizmasini ham chizdi. Inshosini qalbiga quloq solib yozgan edi. Ikki kundan keyin insho baholandi. Qog‘ozning ustiga qizil ruchka bilan kattakon “0” qo‘yilgan va “Darsdan keyin mening oldimga kir!” – deb yozilgan edi.

– Nega “0” oldim ? – deb so‘radi Anvar o‘qituvchisidan.

– Bu sening yoshingdagi bola uchun ushalmaydigan orzu! – dedi o‘qituvchisi.

– “Puling yo‘q. Nuqul ko‘chib yuradigan oiladansan. Ot fermasi qurish uchun katta mablag‘ va pul kerak. Bu orzung xomxayol. Agar inshongni to‘g‘rilab yozib kelsang, bahongni ko‘tarib berishim mumkin”, – deb qo‘shib qo‘ydi.

Anvar uyiga qaytdi. Dadasiga bo‘lgan voqeani aytib berdi.

– O‘g‘lim, – dedi dadasi, bu masalada o‘zing qaror qilishing kerak. Bu sening hayoting bo‘lgani uchun juda muhim!

Anvar bir hafta o‘ylaganidan keyin, inshoning biror harfini o‘zgartirmasdan, o‘qituvchisiga qaytarib olib bordi.

“Siz qo‘ygan bahongizni o‘zgartirmang, men esa orzularimni...” – dedi.

O‘sha bola hozir 200 gektarli fermasining yonidagi 1000 m² li uyida yashayapti. Bir necha yillar avval yozgan inshosi esa ramkada osilib turibdi.

O‘quvchilarning gapirish malakarini shakllantirish uchun quyidagi savollar bilan murojaat qilish mumkin: 1. Anvarning qaysarligi uning hayotida qanday rol o‘ynadi? 2. Nega Anvar inshoni ramkaga solib qo‘ygan deb o‘ylaysiz? 3. Anvarning shunday yutuqlarga erishishiga undagi qaysi xususiyatlar yordam bergan deb o‘ylaysiz?

Mantiqiy kreativ fikrlashga undovchi topshiriqlar:

1. Gapni davom ettiring: Siz qo‘ygan bahongizni o‘zgartirmang, men esa ... a)*orzularimni; b)fikrlarimni; c)maktabimni; d)inshomni.

2. To‘g‘ri javobni belgilang: Anvarning qaysarligi uning hayotida qanday rol o‘ynadi? a) o‘qituvchi “0” bahosidan voz kechmadi; b) Anvar boshqa maktabga o‘qishga ketdi; c)* orzulariga yozganidan ortiq erishdi; d) xomxayolli natija bermadi.

3. Fikrni davom ettiring: Ertaga o‘qituvchisiga topshiradigan inshosini... a) otasining fikrlarini eshitib yozgandi. b)*qalbiga quloq solib yozgandi. c) katta-katta yozib jonlantirgandi. d) “u sening hayoting bo‘lgani uchun o‘zing qaror chiqar”.

4. Quyidagi savollarni yozib olib, javob bering. O‘qituvchi qo‘ygan bahoni to‘g‘ri deb o‘ylaysizmi? a) To‘g‘ri, chunki o‘qituvchi hayotga real qaradi va xomxayol deb bildi. b) To‘g‘ri, chunki bu baho bola uchun turtki bo‘lib, harakatni kuchaytirdi. c)Noto‘g‘ri, chunki o‘quvchining ishonchini so‘ndirib qo‘yish mumkin. Nega Anvar inshoni ramkaga solib qo‘ygan deb o‘ylaysiz? a)Bolalik kunlaridan esdalik edi. b)Orzusiga yetishib, o‘qituvchiga

ko'rsatmoqchi edi. c) Ilojsiz narsaning o'zi yo'qligiga insho ishora edi. Anvarning shunday yutuqlarga erishishiga undagi qaysi xususiyatlar yordam bergan deb o'ylaysiz? a) Ham yozib, ham chizib, ham fikrlay olishi. b) O'ta qat'iyatliligi, qaysarligi. c) Tirishqoqligi, o'z so'zining ustida turishi

Quyidagi maqollardan qaysi biri mantiqan matndagi voqeaga mos kelmaydi?

a) Bo'ridan qo'rqadigan podani uddalay olmaydi. (Fors maqoli) b) O'z kuchingga ishonmasang yo'qolasan. (Udmurd maqoli) c) Muhimi tez yugurish emas, ertaroq yugurishdir. (Fransuz maqoli) d) Qaysi barmog'ingni tishlama, hammasi og'riydi. (Qozoq maqoli)

Quyidagi maqollardan qaysi biri mantiqan matndagi voqeaga mos keladi?

a) Odamlar o'zlarining aqli va o'zgalarning boyligini hamisha oshirib gapiradilar. (Hind maqoli) b) Baxtni izlamaydilar, uni mehnatda topadilar. (Udmurd maqoli) c) Dushman qancha aqli bo'lsa, shu qadar xavfli. (Tojik maqoli) d) To'rga ilingan hamma narsa ham baliq emas. (Portugal maqoli)[9]

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, topshiriq talablariga o'quvchining shaxsiy yondashuvi vazifani bajarish jarayonida alohida o'rin egallaydi. O'qish maqsadining tuzilishi, o'quvchining qiziqishi, bilimidan kelib chiqib berilgan topshiriqlar muhim ahamiyat kasb etadi. O'quvchi matnga savol berishni o'rganadi. Aytilmoqchi bo'lgan asosiy fikrni ajratib oladi. Savollarga xoh to'g'ri, xoh noto'g'ri javob berish jarayonida mustaqil fikrlaydi. Ba'zi matnlarga sarlavha qo'yilgan, ba'zilariga esa yo'q. Sarlavha tanlash jarayonida matndagi asosiy fikrni anglab yetib, uni qisqa va mazmunli jumlada aks ettirishni o'rganadi. Lug'at bilan ishlash jarayonida o'quvchi o'zi uchun yangi bo'lgan so'zlar izohini o'rganadi, lug'at boyligi oshadi.

PISA tadqiqotlarida o'qish savodxonligini baholashda nafaqat o'quvchilarning bajargan topshiriqlari, balki ularning tashqi muhit, hayotiy harakatlarni qabul qilish ko'nikmalariga egaligi ham inobatga olinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. [O'quvchilarni xalqaro tadqiqotlarga tayyorlashga mo'ljallangan axborotnoma] Toshkent – 2021. 3-son.

2. [Xalqaro tadqiqotlarda o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholash]. Metodik qo'llanma. Toshkent – 2019.

3. A.B.Radjiyev, A.A.Ismailov, J.R.Narziyev, X.P.Tog'ayeva, [O'quvchilar savodxonligini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlar dasturi], Qo'llanma, 2019-yil.

4. [Ona tili]. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik. Toshkent – 2020.

5. [PISA for development assessment and analytical framework: reading, mathematics and science] © OECD 2018

6. [Международный координационный центр исследования] TIMSS – <http://timss2015.org/>.

7. A.B.Radjiyev, A.A.Ismailov, J.R.Narziyev, X.P.Tog'ayeva, [O'quvchilar savodxonligini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlar dasturi], Qo'llanma, 2019-yil.

8. [Maktab o'quvchilarida hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish]. Filologiya fanlari o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma. Ta'lim, fan va madaniyat ishlari bo'yicha Birlashgan Millatlar Tashkiloti (YUNESKO) tomonidan 2021-yil nahr etilgan. ЮНЕСКО, 2021.

9. [Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi veb-sayti] www.markaz.tdi.uz.